

Senatores boni viri, senatus autem mala bestia?¹

Kivonat

Az ókori mondás, miszerint a szenátorok mind derék férfiak, a szenátus viszont gonosz fenevad, az évezredek során semmit nem veszített időszerűségéből. Akár az emberi társadalom egészére, akár az abban kialakuló politikai, kulturális, vallásos vagy egyéb csoportosulásokra tekintünk, szinte kényszerű a következtetés: még a legnemesebb kezdeményezés sem kerülheti el az intézményesülést, illetve az azzal együtt járó mellékhatásokat, amelyek legtöbbször köszönő viszonyban sincsenek a csoportosulást, közösséget vagy éppen egyházat létrehozó alapeszmével. Az új intézmények nem csupán rendkívül gyorsan képesek kialakulni, hanem szinte hihetetlen szívóssággal épülnek be a társadalmak mindennapjaiba, és annak ellenére, hogy a közösségen belüli létjogosultságukat – még kevésbé hatalmukat! – csak nagyon kis mértékben képesek valós érvekkel megindokolni, viszonylag rövid idő alatt ellenőrzésük alá vonhatják a közösség tagjait. Számos ókori egyházi és világi szerző panaszkodik amiatt, hogy az intézményesített emberi társadalomban, csoportosulásokban, nem kevésbé az egyházban mennyi visszasság tapasztalható, amelyek éppen az intézményesülésből, illetve annak istenítéséből erednek. Jelen munkánkban néhány olyan óegyházi példát villantunk fel, amelyekkel empirikus módon igazoltnak látszik az a tétel, miszerint az intézményesülés nem csupán alig elkerülhető rossz, hanem gyakran fölösleges is. Úgy tűnik, nincs olyan emberi kor – és azon belül nincs olyan egyházi társadalom – amelyben ne volna szükség az intézményellenesség józanító cinizmusára.

Senatores boni viri, senatus autem mala bestia? Abstract

The ancient proverb, according to which the senators are all good men, yet the senate is an evil beast, has not become irrelevant at all throughout the past millennia. Regardless whether we consider the whole of human society or the political, religious or other groupings formed within it, the conclusion is almost of necessity: even the most noble initiatives cannot escape their 'institutionalisation' or its side-effects, which in most cases have absolutely nothing in common with the very fundamental idea which had brought the relevant grouping, community or church into being. New institutions are able to come into being extremely rapidly, moreover, they can become an integrant part of the society's everyday life with an incredible tenacity and persistence, and although these institutions can hardly justify their *raison d'être* – even less their power! – within the community, they are still capable to gain control over its members within a relatively short time. Numerous ancient ecclesiastical and secular authors complain about the numerous anomalies within the institute-governed human society, groupings and churches, anomalies which derive exactly from this institutionalisation and its worship. In the present work we shall enumerate a few ecclesiastical examples, which appear to demonstrate empirically that institutionalisation and bureaucracy are not just hardly escapable evils, but sometimes even unnecessary. As it seems, there is no human era and, implicitly, there is no ecclesiastical community, which would not need the sobering cynicism of anti-institutional rhetoric.

¹ Elhangzott a IV. Kolozsvári Alkalmazott Etikai Konferencián, 2014. június 7-én.

Korunk embere már szinte el sem tudja képzelni életét azon intézményi keretek nélkül, amelyek gyakran lépésenként meghatározzák, vagy legalábbis befolyásolják eseménydúsan szürke hétköznapjainkat. A hatalom természetrajzához tartozik, hogy társadalmi, nemzeti, vallási és egyéb szempontoktól függően szinte észrevétlenül épül be a közösség tagjainak mindennapi életébe, ahol így nemcsak biztonságérzetet, kiszámíthatóságot és biztos kereteket gerjeszt, hanem rengeteg frusztrációt, fölösleges kerülőket és nem utolsósorban egyre erősödő kontrollt is. Jelen írásunkban azt próbáljuk felvillantani, hogy az intézményesülés folyamata miként hatott az ókeresztény közösség életének egynémely területére.

A vallási közösségek működése kapcsán figyelembe kell vennünk a megújulási folyamatok nyomán kialakuló viszonyokat. Ebben a tekintetben szinte lehetetlen önmagában vizsgálni bármely vallás történetét, hiszen annak mindig előzményei vannak. IV. Amenhotep (Ehnaton) fáraó reformkísérlete, mellyel Aton, a napkorong istenének kiemelésével az egyistenhitet próbálta Egyiptomban elterjeszteni, egyáltalán nem volt légből kapott ötlet, és noha a vállalkozás nemességét nincs okunk megkérdőjelezni, a kísérlet nyilvánvalóan a helyi istenségekkel, azok kisebb és nagyobb befolyású papjaival történő összeütközésen bukott el.² Magyarán: egyetlen irányzat – a vallásos irányzatokat is beleértve – sem választható el korának társadalmi és szellemi áramlataitól, így soha nem légüres térben bontakozik ki.

A kereszténység megjelenése és elterjedése szintén elválaszthatatlan az ószövetségi vallásosság különböző jelenségeitől, és némileg azok folyománya. Természetesen hozzájárult mindehhez a mediterrán térség korabeli vallásos állapota is. A Kr. u. első évszázad bámulatos missziós sikerei sokféleképpen magyarázhatóak, viszont tény, hogy a szellemi tanítás terén megjelenő újdonság vezető szerepet játszott a közösség népszerűségének növekedésében. Ez a tanítás az örök élet, a feltámadás és az Istenhez való tartozás gondolatával merőben újat hozott a kor vallási valóságába. Az antik vallások meglehetősen kevés fogódzót, vigasztalást, illetve megnyugvást kínáltak az ember halál utáni sorsa tekintetében. Hogy csupán két példát említsünk: az egyiptomi vallás mérlegre téteti az ember lelkét, viszont az ítélet utáni pozitív jutalom dolgában jobbra adós marad.³ A görög vallásban hasonló jelenséggel találkozunk. Ezt a kilátástalanságot példázzák a Hadészből Odüsszeuszhoz üzenő Akhilleusz szavai:

Csak ne dicsérd a halált nékem soha, fényes Odüsszeusz.
Napszámban szivesebben túrnám másnak a földjét,
egy nyomorultét is, kire nem szállt gazdag örökség,
mint hogy az összes erőtlén holt fejedelme maradjak.⁴

A fentiekhez képest Pál apostol a következőképpen fogalmaz:

Mert akiket Isten Lelke vezérel, azok Istennek fiai. Mert nem kaptatok szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak Lelkét kaptátok, a ki által kiáltjuk: Abbá, Atyám! Ez a Lélek bizonyoságot tesz a mi lelkünkkel együtt, hogy Isten gyermekei vagyunk. Ha pedig gyermekek, örökösök is; örökösei Istennek, örököstársai pedig Krisztusnak; ha ugyan vele együtt szenvedünk, hogy vele együtt

² Fred Gladstone Bratton, *The Heretic Pharaoh, A biography of Ikhnaton, King of Egypt, i.e. Amenhotep IV*, Robert Hale, London, 1962.

³ *Halottak könyve* 125. fejezet. A leírás szerint, ha az ítélet során mérlegre tett emberi szív (lélek) egyensúlyban volt az igazságot jelképező Maat tollával, akkor az elhunyt Ozirisz elé járulhatott, és jogosult lett a túlvilági életre, de ennek minőségéről nem sokat tudni. Ha azonban gonoszsága és vétkei miatt a mérleg kibillent, akkor Ammit felfalta a szívét, és így kihullt a létből.

⁴ Homérosz, *Odüsszeia*, XI. ének (Devecseri Gábor fordítása).

is dicsőüljünk meg. Mert azt tartom, hogy a miket most szenvedünk, nem hasonlíthatók ahhoz a dicsőséghez, mely nekünk megjelentetik. [...] Akiket pedig eleve elrendelt, azokat el is hívta; és akiket elhívott, azokat meg is igazította; a kiket pedig megigazított, azokat meg is dicsőítette. Mit mondunk azért ezekre? Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk? [...] Mert meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmasságok, sem jelenvalók, sem következők, sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény nem szakaszthat el minket az Istennek szerelmétől, mely vagyon a mi Urunk Jézus Krisztusban.⁵

Az üzenet lényege, hogy a keresztyén ember már ebben a földi életben bizonyos lehet a maga isteni öröksége és élete felől. Ez az úgynevezett üdvbizonyosság volt a keresztyénség sikerének egyik kulcsa. A túlvilági vagy a földin túli lét felőli bizonytalanságból kiutat mutató közösség az időről időre fellángoló ellenszenv és üldözés ellenére sem kevesbült, míg végül Nagy Konstantin *Milánói Ediktuma* (Kr. u. 313),⁶ illetve Nagy Theodosius *Cunctos populos* kezdetű rendelete (Kr. u. 380)⁷ nyomán az üldözött állapotból először elfogadottá, majd birodalmi államvallássá avanszált. Ezen emelkedésnek azonban komoly ára is volt, amely az intézményesülés folyamatában érhető tetten.

Az első nemzedék szerepe az intézményesítésben

A kezdeti fázisból az intézményesülés útján elinduló közösségek mindenikében ki kell emelnünk és meg kell különböztetnünk az első nemzedéket az utána következőktől. Az első nemzedék számára minden élmény közvetlen, személyes és ebből eredően meghatározó. Sok esetben hagyományteremtő erővel is rendelkezik. Maga az élményszerűség érzése viszont nehezen vagy csak mérsékelt sikerrel adható át a következő nemzedéknek, amely ekként atyái élményeivel azok valamiféle intézményesült, bizonyos tekintetben formává, rítussá, szabállyá rögzült változatával találkozik, amelynek vagy átérzi a tartalmát, vagy nem, esetleg idővel átértékeli, sőt, akár el is hagyja, mivel az ő számára már nem bír ugyanolyan jelentőséggel.

A keresztyénség esetében ilyen volt pl. az első nemzedéknek Krisztus gyors visszajövetelére – görögösen: *parúziájába* – vetett hite. Magyarán: sokan közülük még életükben számítottak a világ végét, az utolsó ítéletet és az örök élet kezdetét jelentő esemény bekövetkeztére.⁸ Többek között ezzel magyarázható az evangéliumok kései írásba foglalása (Kr. u. 65 és 100 között) is,⁹ hiszen amíg az első nemzedék tagjai életben voltak, a mondanivaló írásban történő rögzítése nem számított sürgős feladatnak. Ha Krisztus még ennek a nemzedéknek az életében visszatér, minek bármit is leírni? De ahogyan az apostoli generáció tagjai elkezdtek kihalni, nemcsak az üzenet írásba foglalása vált fontossá, hanem a Krisztus azonnali visszajövetelére vonatkozó váradalom revíziója is. A keresztyénség változatlanul tanítja: minden napot úgy kell megélnünk, mintha az utolsó volna, hogy életünk minden napján várjuk az Örökbíró megjelenését. Mindazonáltal az a közvetlen parúzia-várás, amely az első évszázad keresztyéneit jellemezte – még ha adott esetben kívánatos is volna – ma már nem ugyanolyan értelemben része ethoszunknak és habitusunknak. Időről időre mégis fellángol ez a tendencia, főleg az ún.

⁵ Róm 8, 14–39 (szemelvényesen).

⁶ Lactantius, *De mortibus persecutorum* (Az üldözők haláláról) XLVIII, 9–10 (latin változat); Eusebiosz, *Historia ecclesiae* X, 5, 11–12. Magyarul ld. Vanyó László, szerk., *Eusebiosz Egyháztörténete*, Ókeresztény írók, Szent István Társulat, Budapest, 1983, IV, 427.

⁷ *Codex Theodosianus* XVI, 1, 2. Ld. Theodor Mommsen, ed., *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis*, edidit adsumptio apparatus P. Kruegeri, Weidmann, Berlin, 1905, I/2, 833.

⁸ Ld. pl. az 1Kor 16, 22-ben olvasható mondatot: „Maran atha”, azaz „az Úr közel”, az Úr hamar el fog jönni.

⁹ Budai Gergely – Herczeg Pál, *Az Újszövetség története*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1994.

rajongó közösségek – pl. az ógyházi montanizmus vagy a jelenkori Jehova Tanúi stb. – esetében. E mozgalmak viszont szintén ugyanarra a sorsra jutnak: az első nemzedék élményszerűségéből a következők már az intézményesült formákat és szokásokat öröklik, és az ebből következő lelkesedéshiányukkal nem ritkán kiábrándulást okoznak atyáiknak. Ebben a tekintetben elég egyetlen pillantást vetnünk az 1990 után hazánkban is erőre kapott új keresztyén közösségek – neoprotestáns gyülekezetek, szekták stb. – napjainkban már felnövekvőben lévő második nemzedékére. A lelkes első nemzedék gyakran lesújtva veszi tudomásul, hogy néhány évvel vagy évtizeddel korábban megélt vallásos élményei gyermekei számára szinte semmit nem jelentenek. Ebből rengeteg családon és közösségen belüli feszültség, frusztráció, sőt konfliktus is származik. A gyermekek atyáik egykori élményeit már megszűrten, formákba és rítusokba öntve érzékelik, és többnyire tehernek tartják, nem igazi felemelő érzésnek.¹⁰ Továbbá a mai első nemzedékek tekintélye is kevesebb, mint az első keresztyén nemzedéké volt az akkori utódok számára.

A tanok intézményesülése

Az intézményesülés nyilván a tanítást, a dogmák kialakulását is befolyásolja. A dogma „intézményesülése” pl. akkor érhető tetten, amikor adott helyzetben és speciális értelemben elhangzó kijelentést a szövegekörnyezet figyelmen kívül hagyásával általános szabályként értelmezzük. Jellemző példa erre Jézus Hegyi beszédének alábbi részlete: „Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.”¹¹ Ezt a mondatot mindig a gonoszt jóval meggyőző keresztyén lelkület felől szokták értelmezni, ami elvi szinten rendben is van. Mindazonáltal nem minden esetben, gépiesen követendő viselkedésmintáról vagy mozdulatról van szó, mert adódhat olyan helyzet, hogy az arcul ütés nem csupán az én személyem megalázását jelenti (ebben az esetben oda kell fordítanom a másik orcámat), hanem pl. az általam képviselt magasabb ügy megcsúfolását, amelyet nem kell feltétlenül szó nélkül hagynom. Mi sem bizonyítja ezt ékebben, mint éppen Jézus reakciója, aki a fenti intést megfogalmazta. A nagycsütörtöki vallatás során a negyedik evangélium a következő jelenetről számol be:

A főpap azért kérdezte Jézust az ő tanítványai felől, és az ő tudománya felől. Felelt néki Jézus: Én nyilván szólottam a világnak, én mindenkor tanítottam a zsinagógában és a templomban, ahol a zsidók mindenünnen összegyülekeznek; és titkon semmit sem szólottam. Mit kérdesz engem? Kérdezd azokat, a kik hallották, mit szóltam nékik: ímé ők tudják, amiket nékik szólottam. Mikor pedig ő ezeket mondotta, egy a poroszlók közül, aki ott állt, arcul ütötte Jézust, mondván: így felelsz-é a főpapnak? Felelt néki Jézus: Ha gonoszul szóltam, tégy bizonytságot a gonoszságról; ha pedig jól, miért versz engem?¹²

Első látásra úgy tűnik: maga Jézus szegi meg a Hegyi beszédben általa megfogalmazott szabályt. Pedig csupán arról van szó, hogy ebben az esetben nem csupán őt gyalázták meg (hiszen a katonától szóltanul eltúrta az ütlegelést és a gúnyolódásokat), hanem azt az üzenetet,

¹⁰ Ebben a tekintetben talán a modern pünkösdi mozgalom azon ágazatának tanítása és gyakorlata érdekes, amely szerint a közösséghez való tartozás világos jele az ún. „nyelveken szólás” (ti. nem emberi, hanem „mennyei” nyelven, elragadtatásban elmondott beszéd) ajándéka. Ennek érdekében a hívek egy része komoly időbefektetéssel képes értelmetlen halandzsát könyv nélkül megtanulni ahhoz, hogy azt a közösség színe előtt elrecitálva bizonyítsa: ő is megkapta a Szent Lélek ajándékát. Az „intézményesült” lelki ajándék immár nem a közvetlen istenélményt, hanem a közösség adott tagjának az elvárásokhoz való idomulási szándékát hivatott tükrözni, és a második nemzedék számára megfelelési kényszer szülte teherré válhat. Vö. 1Kor 14, 19: „De a gyülekezetben inkább akarok öt szót szólani értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogy nem mint tízezer szót nyelveken.”

¹¹ Mt 5, 39.

¹² Jn 18, 19–23.

azt az ügyet, amelyet képviselt. Ennek a védelmében pedig jogosan emelte fel a szavát. Következésképpen a Mt 5, 39-ben mondottakat sem általánosan és minden esetben kötelező szabályként, hanem az adott valósághoz és helyzethez szabottan kell értelmezni.

Hasonló történet a jeruzsálemi őskeresztyén gyülekezet vagyonszövetségé,¹³ amely abban a kontextusban élhető körülményeket teremtett mindenki számára, viszont nem vált általánossá, még kevésbé kötelezővé. Mindazonáltal a szegényekről való gondoskodás és adakozás szervesen beépült már a legelső gyülekezetek tudatába, és a társadalmi hálóra emlékeztető gyűjtések formájában egészséges módon intézményesült is a keresztyén egyházban.¹⁴ Ennek ellenére a későbbi közösségek némelyikében – az apostoli szegénység követelményével egybekötött – időnként felbukkant az ilyen irányú igény (ld. pl. Assisi Ferenc és a ferencesek történetének kezdeti szakaszát).

A lelki vezetés intézményesülése: császárok, püspökök és zsinatok

Az intézményesülés egyik legkényesebb pontja a kormányzás, a vezetés. Az egyházon belül kialakuló tisztségek, és főleg a szolgálattevők közötti elsőség kérdése már az apostoli korban fontos ügy volt:

Jézushoz járultak Jakab és János, a Zebedeus fiai, ezt mondván: Mester, szeretnők, hogy a mire kérünk, tedd meg nekünk. Ő pedig monda nekik: Mit kívántok, hogy tegyek veletek? Azok pedig mondanak neki: Add meg nekünk, hogy egyikünk jobb kezed felől, másikunk pedig bal kezed felől üljön a te dicsőségemben. [...] Jézus pedig magához szólítván őket, monda nekik: Tudjátok, hogy azok, akik a pogányok között fejedelmeknek tartatnak, uralkodnak felettük, és az ő nagyjaik hatalmaskodnak rajtuk. De nem így lesz közöttetek;¹⁵ hanem, aki nagy akar lenni közöttetek, az legyen a ti szolgátok. És aki közületek első akar lenni, mindenkinek szolgálja legyen.¹⁶

Jézus világos útmutatást ad a vezetés vonatkozásában: a közösségen belül nem hatalomra, hanem tekintélyre van szükség. Ez nyilván a vezető részéről az alázat gyakorlásában mutatkozik meg.¹⁷ Ehhez képest nemcsak a püspöki tisztség megkaparintásáért folyt gyakran áldatlan küzdelem, hanem a különböző keresztyén központok között is megindult a versengés az elsőbségért. Noha a keresztyénség Jeruzsálemből indult és hamarosan Antiochiában is gyökeret vert,¹⁸ a római gyülekezet elsőbsége – egyrészt talán a Péter apostol ottani szolgálatával és vértanúságával kapcsolatos hagyománynak, másrészt nyilvánvalóan birodalmi fővárosi jellegének köszönhetően – már az I. században kialakult, és meg is szilárdult úgyannyira, hogy a 325-ös niceai (nikaiai) egyetemes zsinat ezt az állapotot kánonban is rögzítette. Ugyanezt a rangsort találjuk Nagy Theodosiusnak a keresztyénséget államvallássá

¹³ ApCsel 4, 32: „A hívők sokaságának pedig szíve-lelke egy volt; és senki semmi vagyonát nem mondta magáénak, hanem nekik mindenük közös volt.”

¹⁴ Gal 2, 10: „Csakhogy a szegényekről megemlékezzünk; amit is én igyekeztem megcselekedni.” Vö. A II. század közepén élt Szmirnai Polükárposz szavaival: „Ha jót tehettek, el ne mulasszátok, mert az alamizsnálkodás megment a haláltól. Vessétek alá magatokat egymásnak, életformátok legyen kifogástalan a pogányok előtt, hogy jó tetteitekért dicsérjenek titeket, és ne káromolják az Urat köztetek.” *Polükárposz levele a Filippiekhez* 10, 3, in: Vanyó László, szerk., *Apostoli atyák*, Ókeresztyény írók III. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1988, 202.

¹⁵ Vö. Mt 20, 16: „De ne így legyen közöttetek; hanem a ki közöttetek nagy akar lenni, legyen a ti szolgátok.”

¹⁶ Mk 10, 35–44 (szemelvényesen).

¹⁷ A híressé vált „servus servorum Dei” (Isten szolgáinak szolgálója) pápai titulust Nagy Gergely pápa (590–604) kezdte használni. Ld. *Patrologia Latina* LXXV, 87.

¹⁸ Az ApCsel 11, 26 tanúsága szerint a tanítványokat először Antiochiában nevezték keresztyéneknek, azaz krisztusiaknak, Krisztus-féléknek (*Christianoi*).

tévő, 380 februárjában kiadott rendeletében, illetve a Damasus pápa jelenlétében megtartott 382-es római zsinatnak tulajdonított alábbi töredékben is:

Az első tanítószék tehát Péter apostol római egyháza, melynek sem foltja, sem ráncsa, sem más efféle fogyatkozása nincs. A második szék Alexandriában van, amelyet a boldog Péter nevében Márk, az ő tanítványa és az evangélista szentelt fel. Péter apostol őt irányította Egyiptomba, ahol hirdette az igazság igéjét, és dicsőséggel beteljesítette a vértanúságot. A harmadik szék, maga a legboldogabb Péter apostol széke pedig Antiochiában van: tisztességét annak köszönheti, hogy Rómába jövétele előtt Péter ott lakott, és ez új nemzetnek ott adták először a keresztyén nevet.¹⁹

Utólag az apostoli hagyományokkal nem rendelkező, de Nagy Konstantinnak köszönhetően politikai fővárosként kiemelkedő Konstantinápoly a 381-es konstantinápolyi zsinat harmadik, illetve a 451-es kalcedoni (khalkédóni) zsinat 28-ik kánonja értelmében – Róma heves tiltakozása ellenére – a második helyre avanszált, és minden különösebb indoklás nélkül „új Rómaként” emlegették.

Az utolsó nagy keresztyénüldözések lejártával²⁰ és a konstantini fordulat beköszöntével²¹ tehát egészen új korszak kezdődött nemcsak az egyház, hanem a teológia történetében is. Ez a változás nemcsak a keresztyének mindennapi életét, hanem a teológiai gondolkodás egészét mélyrehatóan érintette. A különböző földrajzi helyek keresztyénei közötti kapcsolattartás az üldözés megszűntével lényegesen könnyebbé vált. Ezzel együtt szélesebb lehetőség nyílt a tanbeli kérdések megtárgyalására, az eltérő nézetek ütköztetésére. A konfliktusok nem is várattak magukra.

Nagy Konstantinnak a keresztyének irányában tett lépését az idők során sokféleképpen értelmezték. A megközelítési szempontoktól függő értékelés a keresztyénné lett császár nagylelkűségének feltétlen méltatásától az egyháznak a világi hatalom általi teljes megrontásáig meglehetősen széles skálán mozgott. A fordulat értékének meghatározása, hatásának beható elemzése nem tartozik munkánk hatáskörébe. A történelmi helyzet ismeretében viszont nincs okunk kételkedni abban, hogy Nagy Konstantin, aki édesapjától, Constantius nyugati caesartól tényleg megtanulhatott helyesen bánni alattvalóival,²² valóban őszintén és okkal közeledhetett a keresztyén gondolkodáshoz. Ezzel egyidőben természetesen nem szűnt meg római császár lenni. A trón és az oltár szövetségének gondolata ugyanis egyidős az emberiséggel. A mindenkor birodalmak visszatérő alapfilozófiája, hogy alattvalóik számára közös lelkiséget, vallást vagy valláspótló ideológiát biztosítsanak. A valláspótléknak használt modern birodalmi

¹⁹ „Est ergo prima Petri apostoli sedes Romana Ecclesia, non habens maculam, neque rugam, neque aliud hujusmodi. Secunda autem sedes apud Alexandriam, beati Petri nomine a Marco ejus discipulo atque evangelista consecrata est: ipseque in Aegyptum directus a Petro apostolo, verbum veritatis praedicavit, et gloriosum consummavit martyrium. Tertia autem sedes est apud Antiochiam beatissimi sui apostoli Petri, quae habetur honorabilis, eo quod illam primitus, quam Romam venisset, habitaverit, et illic primum nomen Christianorum novellae gentis exorditum est.” Damasus, *De explanatione fidei, Ex concilio urbis Romae sub Damaso papa*, in: J. P. Migne, ed., *Patrologia Latina* XIII, 374–376.

²⁰ E tekintetben a III. század közepén Decius császár alatt, illetve a IV. század elején Diocletianus alatt (303–305) lezajlott keresztyénüldözések érdemelnek említést.

²¹ Nagy Konstantin császár Kr. u. 313-ban kiadott rendeletéről van szó, mely *Mediolanumi Ediktum* illetve *Milánói Rendelet* néven lett közismert. A keresztyének szabad vallásgyakorlatát biztosító rendelet egyben a keresztyénüldözések korszakának végét is jelenti.

²² A Diocletianus-féle nagy üldözés idején a négy részre osztott birodalomban a keresztyének a Constantius uralma alatti területeken voltak a legkevesebb zaklatásnak kitéve.

ideológiák közül elég talán a szovjet kommunizmust vagy az ún. „amerikai álmot” felemlítenünk.

Konstantin nem kívánta sem önzetlenül felkarolni, sem teljesen megrontani a keresztyénséget: ő az újjászervezendő birodalom számára keresett összetartó erőt. Ezt vélte megtalálni abban a jelenségben, amely a háromszáz évig tartó, jobbára törvényen kívüli állapot és fel-fellángoló üldözés ellenére megkerülhetetlen szellemi és társadalmi erővé nőtte ki magát. Megtette hát az első lépést: megengedte a keresztyének szabad vallásgyakorlatát, részt osztott nekik a hatalomból. Ugyanezen elv folytatásaképpen Nagy Theodosius 380-ban kötelezővé teszi a keresztyén hit gyakorlását a birodalom területén.

A politikai döntésekből következő, az egyházat érintő kísértésekért nem illik a császárokat okolni. „Add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené” – tanítja a Mester.²³ Ez adott esetben azt is jelenti, hogy ha a császár olyasmit kér tőled, ami csak Istent illeti, akkor választanod kell: úgy, ahogyan az első három évszázad hitvallói is választottak. Amikor az egyház a IV. század elején elfogadta a császári békejobbot, nem követett el jóvátehetetlen hibát, de tudomásul kellett vennie, hogy e fejleménynek mellékhatásai vannak. Az egyetemes zsinatokat ezután a császárok hívatják össze (még ha egyházi felkérésre is); a zsinaton ők vagy megbízottaik részt vesznek, sőt akár ők is elnökölnek; továbbá, a zsinati döntéseket a császárok igyekeznek majd úgy befolyásolni, hogy megfeleljenek birodalmi érdekeiknek. Az egyház mindenkor felelős vezetőinek ebben a hatalmi játékban kell galambszelídséggel és kigyóravaszsággal örködniük az evangéliumi tanítás és az egyház lelki tisztasága fölött.

Az ókeresztyén dogmatörténet bővelkedik a hit melletti kiállás és a világi hatalommal való szembeszegülés magasztos példáiban, de a megalkuvás szomorú mementói sem hiányzanak. Maga Nagy Konstantin meglepetten tapasztalhatta, hogy a keresztyénség fokozatos államvallássá tételével – melytől a birodalom összetartó szellemi erejének megteremtődését várta – bizony „törököt fogott”, hiszen már a *Milánói Rendelet* első évtizedében a keresztyén egyházon belül az egyik legkeményebb összecsapásra és belső szakadásra került sor az arianizmus megjelenésével. Konstantin pedig nem szűnt meg valódi császár lenni: a Niceában általa teljes mellszélességgel támogatott „egylényegű” kifejezést néhány év múltán nem csupán nem hangoztatta túlzottan, hanem – a számok könyörtelen törvénye értelmében – az egyre növekvő ariánus táborot vette pártfogásába.

Szintén Nagy Konstantin uralkodásához kapcsolódik a niceai első egyetemes zsinat összehívása is (Kr. u. 325), ahol megszületett az egyik legfontosabb óegyházi hitvallás. A gond csupán a zsinatok számozása körül van, ugyanis az „ökumenikus” jelző mindenképpen megilletné az I. évszázadban lezajlott, és az ApCsel 15. fejezetében leírt zsinatot, ahol az apostolok közös akarattal elhatározták, hogy a pogányokból lett keresztyének nem kell alávetniük magukat az ószövetségi törvényeknek és szokásoknak ahhoz, hogy Krisztus egyházához tartozhassanak. Noha ezen a gyűlésen jelen volt az akkor ismert lakott világ minden egyházi vezetője és ott közösen írásba foglalt, teológiaiag komoly horderejű döntés is született, ezt a fórumot mégsem nevezzük „az első egyetemes zsinatnak”, ahogy illene, hanem „az apostolok jeruzsálemi zsinata” megnevezést alkalmazzuk. Ezáltal kiemeljük ugyan a későbbiek közül, viszont ezt éppen a tekintélye és a közvetlen hatása sínyli meg: a mindenkor „ökumenikus” zsinatok ősmintája ugyanis nem az apostolok korában megtartott gyűlés lesz, hanem a IV. században egy még meg nem keresztelt császár (tehát világi vezető) által összehívott egyházi fórum. E paradigma fogyatkozásainak bemutatására keresve sem találhatunk jobb példát Nazianzoszi Gergelynek, a 381-es második ökumenikus zsinat egyik elnöklő püspökének Prokopiosz

²³ Mt 22, 21; Mk 12, 17; Lk 20, 25.

konstantinápolyi prefektushoz intézett alábbi levelénél, amelyben a következőképpen utasítja vissza Nagy Theodosius császárnak a 382-ben tartandó újabb zsinatra szóló meghívóját:

Ha meg kell írnom az igazat, hát úgy van, hogy a püspökök mindenféle gyülekezetét kerülöm, mert nem láttam még zsinatnak jó végét, sem a bajok megoldását, hanem inkább azok tetézését, növelését. Az állandó torzsalkodás és uralomvágy (de nehogy terhedre legyek, hogy ezt írom) szavakkal ki sem fejezhető; és ha valaki gyorsabban vádol rosszal másokat, ítélkezik, ahelyett, hogy megsemmisítené a vádakat. Visszavonultam ezért önmagamba, és úgy vélem, hogy a lélek biztonsága csak a hallgatásban van. Döntésem védelmére szól jelenleg betegségem is, hisz szinte minden pillanatban az utolsót lélegzem, semmire sem tudom használni magam. Tudja be hát ezt nekünk Nagylelkűséged, győződjön meg általad a legkegyesebb császár is, ne ítéljen minket könnyelműeknek, hanem tudja be erőtlenségünknek.²⁴

Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy 382-ben Nazianzoszi Gergely volt a kor egyik legtekintélyesebb teológusa, az intézményesülés során káros és kóros változásokat szenvedett zsinati fórummal szembeni bírálata nagyon is megszívlelendő. Miközben „a pogányok fejedelmei” hatalmaskodnak alattvalóikon, Krisztus arra int, hogy „ne így legyen közöttetek”. És az intézményesülés során éppen „így lett”, így alakult. A 451-es kalcedoni zsinat hivatalos jegyzőkönyveinek tanúsága szerint mihelyst számukra nemkívánatos személy (Küroszi Theodóréosz) belépett a gyűlésterembe, a „legszentebb” egyiptomi püspökök olyan színvonalú kiabálásban törtek ki, hogy végül a császári megbízottak, azaz világi emberek voltak kénytelenek közbelépni, mondván, hogy az efféle „népi, vulgáris ordítózasok” nem méltók püspökökhöz, és nem használnak az ügynek.²⁵

Ugyanezen a zsinaton történt, hogy a 28. kalcedoni kánon Konstantinápoly pátriárkájának adminisztratív és felszentelési előjogokat adott a teljes keleti egyháztest területén. A kérdés kapcsán nem hanyagolható el, hogy az új püspök felszenteléséért az illető településnek komoly összegű díjat kellett fizetnie Konstantinápoly pátriárkája számára. Mai elveink szerint ezt a gyakorlatot alig lehet megkülönböztetni az egyházban simoniának²⁶ nevezett tisztségekkel való üzérkedéstől. A felszentelési díjak ugyanis adott esetben csaknem leszegényítették az adott egyházmegyét. Ezt igazolja Ankürai Euszebiosz zsinati hozzászólása is: „Azt kérem, hogy a felszentelés által ne vigyék csödbe a városokat”.²⁷

A testületi kormányzás elve tehát, amelynek ősegyházi példáját éppen az apostolok zsinata szolgálhatta volna, a rosszul megválasztott paradigma következtében az intézményesülés során a lelki típusú építkezés helyett egyre markánsabb birodalmi arcvonásokat vett fel. A különböző zsinatokon jelenlévő püspököknek adott esetben nagyon kemény küzdelmet kellett folytatniuk az egyházi vagy teológiai szempontokat felülíró egyházvezetői (pátriárkai), uralkodói vagy birodalmi érdekek érvényesítésével szemben. A későbbi korokban pedig az egyetemes zsinatok egyre kevésbé szabadultak a bürokratikus hatalom szorításából: mindennek ékes példáját nyújtja az 553-ban Jusztiniánosz császár idején lezajlott konstantinápolyi ún. ötödik egyetemes zsinat, amelyen Vigilius római pápa tulajdonképpen túszként vett részt és

²⁴ Nazianzoszi Gergely, 130. levél. Ld. P. Gallay, *Saint Grégoire de Nazianze, Lettres*, 2 kötet (Paris: Les Belles Lettres, 1964–1967). Vö. Vanyó, *Ókeresztény írók Lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 167.

²⁵ Eduard Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, Walter de Gruyter, Berlin, 1914–1984, II, 1, 1, 70.

²⁶ A simonia kifejezés Simon mágus történetéhez kapcsolódik (ApCsel 8, 9–24), aki az apostoloktól pénzen akarta megvásárolni a Szent Lélek ajándékát. Később az egyházi tisztségekkel („a Lélek ajándékával”) történő korrupt üzletelést nevezték simoniának.

²⁷ *Acta Conciliorum Oecumenicorum* II, 1, 3, 98.

kényszerült arra, hogy teológiai meggyőződését feladva hozzájáruljon pl. a régen elhunyt antiochiai tanítók elítéléséhez.

Végezetül hadd idézzünk két történetet, amelyek a császári önkény elleni bátor kiállásról tanúskodnak, és példaként szolgálhatnak a mai egyházi vezetők számára is a bürokratikus hatalomhoz való viszonyulás ügyében. Mindkettő Nagy Theodosius uralkodásához fűződik.

Joannész Khrüszosztomosz (Aranyszájú szent János) igehirdetői megvalósításának csúcsaként szokták emlegetni *A szobrokról* című, 387 márciusában és áprilisában mondott huszonnégy homíliáját. A prédikációsorozat oka a túrheterenül magas állami adó miatt kitört antiochiai néplázadás volt, melynek során nemcsak a közfürdőket rongálták meg, hanem tönkretették a praetoriumot és a törvényszéki üléstermet is. A császárok képeit összetörték, Theodosius és elhunyt felesége, a kiváló Flacilla szobrait pedig ledöntötték talapzataikról, és a porban végighurcolták az utcákon. A császári bosszútól rettegő városban hetekig a páni félelem riasztó csendje honolt, már csak amiatt is, mert az ingerlékenységéről közismert császár nagyon szerette néhai feleségét. Amíg Antiochia püspöke, Flavianosz a császári udvarban városának és lakóinak megkíméléseért esedezett, János bűnbánatra hívó igehirdetéseivel tartotta a lelket a kétségbeesett polgároknak. A császári bosszú helyett végül – röviddel húsvét előtt – Flavianosz a kegyelem örömhírével tért vissza. János egyik legemlékezetesebb igehirdetése így a 387 húsvétján elmondott 21. homília volt, melyben beszámol Flavianosz és Theodosius találkozásáról, a püspök esedezéséről és az uralkodónak a teljes amnesztiára vonatkozó döntéséről is. E prédikációsorozat egyik legnagyobb hozadéka, hogy Antiochia nagyszámú pogány lakosságának komoly hányada csatlakozott a keresztyén egyházhoz.²⁸ Magyarán: a tragikus kimenetelűnek induló történet az arra alkalmas emberek megfelelő szolgálata révén pozitív eredménnyel, nyereséggel zárult.

A másik történet Mediolanum híres püspökéhez, Ambrosiuszhoz (Milánói szent Ambrusoz) kapcsolódik. Az egykori tartományi kormányzóból lett püspök képes volt a keménykezű császárokkal, így Nagy Theodosiusszal szemben is eredményeket felmutatni. Ezek közül legismertebb a thesszalonikai mézszárlás története.

Thesszalonikában 390-ben lázadás tört ki amiatt, hogy a római hadparancsnok egy híres kocsihajtót börtönbe vetett. A tömeg a fogoly szabadon bocsátását követelte, és miután kérésüknek nem tettek eleget, megölték a hadparancsnokot és más állami hivatalnokokat. Theodosius első dühében büntető csapatokat küldött a város ellen, és noha később visszavonta meggondolatlan parancsát, a hétezer, többnyire polgári áldozatot követelő vérengzés már lezajlott. Küroszi Theodóréosz visszaemlékezése szerint a császár dühe nem ismert határt, és bosszúszomját úgy oltotta, hogy a legigazságtalanabb és zsarnok módon kardot rántott mindenki ellen, lemészárolván ártatlant és vétkest egyaránt. A hétezer áldozat felett semmiféle bírói ítélet sem hangzott el, hanem „mint aratáskor a búzakaralások, mindenestől levágattak”.²⁹

Ambrosius kemény lépésre szánta el magát: amikor a városba érkező Theodosius a templomba akart lépni, a bátor püspök útját állta. Kemény szavakkal megdorgálva tudomására hozta, hogy bűnbánat nélkül a szentséget sem veheti magához. A császár „sóhajtozva és könnyek közt” ment vissza a palotába. Nyolc hónappal később, a 390. év karácsonyán került sor a visszafogadásra. Az esemény hatalmas tekintélyt szerzett Ambrosiusnak, aki további hasonló sikerek mellett többnyire zavartalanul végezte szolgálatát 397-ben bekövetkezett haláláig. A

²⁸ William Smith – Henry Wace, szerk., *A Dictionary of Christian Biography*, John Murray, London, 1911, 160.

²⁹ Küroszi Theodóréosz, *Historia ecclesiastica* V, 17. Theodoret, *Kirchengeschichte*, ed. Leon Parmentier, Die Griechischen Christlichen Schriftsteller, J. C. Hinrich, Leipzig, 1911.

fenti történet az állami és egyházi hatalom megkülönböztetésének és szétválasztásának iskolapéldájává vált.

Az intézményesülés során eltorzuló eredeti gondolat nyomán megjelenő elburjánzások, bürokratikus képződmények szüntelen revízióra szorulnak. A megjobbuláshoz szükséges intézményi és személyes önvizsgálatot pedig lehet ugyan halogatni, de – a gyermekbetegséghez hasonlóan – előbb-utóbb elkerülhetetlenné, a halogatástól pedig súlyosabbá válik. Az egyházi közösség mai életének, intézményeinek, szokásainak, automatizmusainak és habitusának felülvizsgálata bizony nélkülözhetetlen ahhoz, hogy – Nazianzoszi Gergelyt parafrázálva – ismét láthassuk „zsinatnak jó végét”.

Pásztori-Kupán István, MTh, PhD, dr. habil. a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet rendszeres teológiai professzora, dogmatörténész. Email: mcpasztori@yahoo.com

Fontosabb publikációi:

Theodoret of Cyrus, The Early Church Fathers, szerk. Carol Harrison, Routledge, London, 2006

Követvén a szent atyákat. Az ógyház dogmatörténete 381-ig, a Napoca Star és a Protestáns Teológiai Intézet közös kiadása, Kolozsvár, 2009

Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk. Az ógyház dogmatörténete 381-től 451-ig Napoca Star és a Protestáns Teológiai Intézet közös kiadása, Kolozsvár, 2010

Teológiai és filozófiai vonatkozások Arius hitvallásában, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2013, 147–166

Küroszi Theodórétosz: A görög betegségek orvoslása, fordította, a kétnyelvű szöveget gondozta, magyarázó jegyzetekkel és bevezetővel ellátta Pásztori-Kupán István, I. kötet, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2014